

Vallomás Vekerdi Lászlóról

Schiller Róbert

Ponticulus Hungaricus · XI. évfolyam 2. szám · 2007. február

Virtuoso — ez a szó a XVII. századi olaszban, úgy tetszik, nem szapora kezű zongoristát jelentett. Cesi herceg római palotájában tartotta összejöveteleit az Accademia dei Lincei, a Hiúzszeműek Akadémiája, amelynek a díszje maga Galilei volt. Ebben a nagy intellektusú társaságban a herceg örömmel látta Cassiano dal Pozzo urat is, aki arról volt nevezetes, hogy könyveket, kéziratokat, természeti ritkaságokat gyűjt. Dal Pozzo úr nem volt tudós kutató, se filozófus, ő virtuoso volt. De ez a tény már bejárást biztosított neki a Cesi-palotába. Mert a kor "a gyűjtést és a természetrajzot az itáliai felső osztályok elfogadott időtöltésévé avatta".

A szónak, amely ebben az időben az angolba is átment, ezen a nyelven sem volt pejoratív csengése. A kémia modern tudományának első nagy alkotó tudósa, a Newtonnál fél nemzedékkel idősebb Robert Boyle egyik könyvének a címe The Christian Virtuoso; ez már nem annyira a gyűjtőszennvedély, inkább a kísérleti munka (és a keresztény erkölcs) dicsérete. Mindez persze, a modern értelmezők szerint legalábbis, "nem azt jelenti, hogy a virtuosok ténylegesen kísérleteztek is volna — ezt bizonyára fizetett szolgáikra hagyták". (Nem vagyok ilyen művelt tudománytörténész, az ismeretek és idézetek Vekerdi munkáiból származnak.)

A szó értelme aztán megváltozott. Egy bő évszázaddal később a szótárszerkesztő—regényíró—kritikus—vegyszer Dr. Johnson már jóakaratóan gúnyolódik a virtuosón, akinek csak a szíve a tudományé, nem az esze. Művelt dilettánsnak, szorgalmasan laboráló amatőrnek, tanulatlan mindent-gyűjtőnek tartja. "Büszke birtokosa egy fiolának,

amelyben egy iszpaháni kertben nőtt banánról letörölt harmatcseppet őriz, meg egy csigának, amely a kínai Nagy Falon mászott." De a gúny jóakarató, hiszen az iszpaháni harmatcsepp is jó lehet még valamire, a foglalatosság pedig ártalmatlannak tetszik.

Akárhogyan is, a XIX. század óta az ilyenfajta dilettálásnak persze befellegzett, a tudományokban a szűk szakszerűség az úr. A specialisták, az egyre kevesebbbről egyre többet tudók kora jött el.

Nagy öröm ezért, hogy — összhangban ezzel a természetes fejlődéssel — most olyan emberről, olyan tudósról írhatok, aki a tudást és a tudományt a lehető legszűkebb körre korlátozva, egyetlen gondolat szaktekintélyeként űzi. Kérem azokat, akik ismerik valamennyire Vekerdí életművének egyik vagy másik szeletét (az egészet, akár csak cím szerint is áttekinteni szinte képtelenség volna), hogy ne vezesse őket félre a látszat. Látszatra ugyanis antik írástörténet, arab matematika, középkori várostörténet, barokk természettudomány, matematikai filozófia, orvostudomány, és hozzá még nyelvelmélet, irodalomtörténet, történelemfilozófia, meg ... és még... valahogy csak nem alkotnak egyetlen diszciplínát. Az olvasó ilyenkor gyanakodni kezd.

Pedig, ami a színvonalat illeti, nyugodtak lehetünk. Valami ilyet írtak róla még régen (nem tudom szó szerint idézni): "Szégyen, hogy ilyen embernek nincsen katedrája. Így aztán nekem magamnak kell egyedül a lábához telepednem, hogy vén fejjel és romló memóriával tanulhassak tőle." Ha jól emlékszem, a várostörténeti tanulmányokról volt szó, és aki Vekerdí lábához akart ülni, az Németh László volt. Egy ilyen mondat bizonyára elegendő ahhoz, hogy valakit bebocsássanak a Hiúzz szeműeknek bármilyen akadémiájába.

Ha éppen minden áron meg akarnánk határozni tevékenysége területét, Vekerdit leginkább tudománytörténésznek kell tartanunk. Sőt, ha az idevágó munkáit figyelmesen olvassuk, inkább a tudománytörténet történésének kellene gondolnunk. Az ember hajlamos erre a területre némi kritikával nézni. Hiszen a valóság, vélnénk, maga a természet, a természettudomány annak csak többé-kevésbé sikeres leírását kínálja, ennek a leírásnak a története a tudománytörténet, ennek a története meg... Nem valami nagyon harmadlagos-negyedleges dolog ez?

Ne siessünk az ítélettel! Hallgassuk meg előbb, persze megint Vekerdí közvetítésével, Sartonnak, a tudománytörténet egyik nagyjának a diktumát: "A tudománytörténet jelenti az egyetlen hidat a természettudományok és a humaniorák között." Ez nem pusztán szépen csengő, vagy éppen csak vigasztaló mondat. Ez a Vekerdí egész működését meghatározó kutatási program. Ha ennek a két világnak a kapcsolatával foglalkozik, természetes, hogy ennek a kapcsolatnak a kialakulásával, fejlődésével is foglalkoznia kell.

Egy tudománytörténészről írta jó régen, úgy negyven évvel ezelőtt: "Dijksterhuis objektív, s mint az objektivitás általában, kicsit unalmas." Nos, igen! Ettől mindig óvakodott. Soha nem volt objektív, és egy percig se találhatta senki unalmasnak. Itt van például a Planckról szóló esszéje. Ami természetesen nem Planckról szól, hanem Thomas Kuhnról, aki Planckról írt egy tanulmányt. Nagyszerűen ismerteti Kuhn álláspontját, felderíti elődeit, fogalmi és filológiai értelemben egyaránt, majd lírai hevülettel kél Planck védelmére. Kuhn ugyanis a feketetest-sugárzással és a hatáskvantummal kapcsolatos megfontolások és eredmények

történetét a tudományos forradalmakról és gondolkodási paradigmákról szóló eszméi alapján igyekszik megérteni. Ebből aztán arra a következtetésre jut, hogy Planck gondolkodásában valami merev határ választja el a klasszikus (kontinuus) és a modern (kvantum) fizikát. Mintha nem is Planck elméletével kezdődne a modern fizika (a számmisztika kedvelői számára: 1900-ban)! Vekardi lelkesen és meggyőzően cáfolja, részben Kuhn saját kijelentései és idézetei alapján, ezt a tételt. Szembeötlő célja az, hogy ne deheroizálhassa a történetész Planckot. Szembeötlő módszere a lelkes és titkolatlan szubjektivitás, a nagy tudós iránt érzett leplezetlen tisztelet és szeretet, amelyet nem hajlandó semmilyen történetírói doktrínának alárendelni.

Igaz ez nagy Galilei könyvére, az Így él Galileire is. Itt — mások mellett — egy Redondi nevű jelentős Galilei-kutatóval szemben védi a hagyományos Galilei-képet, a tudósét, akit a kopernikuszi világkép hirdetése miatt hurcol meg az egyház. Redondi arra gyanakszik, hogy Galilei atomizmusa volt a valódi botránykő. (E sorok vegyész írója őszintén szólna örülne annak, ha Redondinak lenne igaza.) Vekardi azonban ragaszkodik ahhoz, hogy a Föld forgása körül forgott az egész történet. Egyfelől persze, mert hihetetlen mennyiségű, közvetlen és közvetett érvet tud az állítása mellett felhozni, másfelől azonban azt hiszem azért, mert így látja teljesebbnek az esemény sor dramaturgiáját. És ezt a szót nem átvitt értelemben írtam ide. Tudjuk, fontos szerepe volt Németh László mellett a Galilei írásának az idején.

Gyakran olvashatunk nála ilyen fordulatokat: Kuhn Planckja, Feyerabend Galileije — az ember felkapja a fejét. Végre is Galilei vagy Planck nem irodalmi alak, a tudománytörténetész meg nem költő, aki kényére-kedvére alakítgatja az eseményeket és a jellemeket. Mintha szépirodalomról lenne szó és Vojtinát hallanánk:

"Mátyás király nem mondta s tette azt
Szegény Tiborc nem volt élő paraszt
Bánk a nejével megvénült falun

...

De mit nekem valód..."

Persze, hogy nem ilyesmiről van szó. Persze, hogy ilyesmiről van szó. Vekardi esszéiben mindig egy elbeszélés közepébe kerülünk, akármilyen is a tárgya az esszének. Az elbeszélés pedig nemcsak az időben történik, hanem a múlt időről is szól. Ő maga se tartja titokban, hogy ez az igazi mondanivalója. Ezt írja: "S végül is nem arról szól minden valamire való tudománytörténet, akarja vagy se, amit a tapasztalás aranybányáiból kifejtett — az ember által és az ember ellenére — az idő?" A történet is, a történet története is erről beszél. A tárgy természetesen a megismerés időben kibontakozó valósága; a szereplőknek pedig az a dolga, hogy ezt a valóságot megjelenítsék. A történet maga a múlt idő.

A szerző is az időben él, így mondanivalóját is, annak formáját is időnként újra kell alakítania, ahogyan azt a tudomány fejlődése vagy a maga gondolkodásáé megköveteli. Például módszerben is, stílusban is mennyi a változás az 1962-ből származó, A tudománytörténet-írás történetéről című tanulmánytól az 1994-es, a tudománytörténet-írás jelenéről szóló esszé, a Praesens imperfectum szövegéig! A korábbi munka a tények tanult összefoglalása, tájékozott és tájékoztató summázat. A későbbi színes, nagy stílusú igénytel megírta, a gondolatok

történetét feltáró, diszkurzív esszé.

Sok minden változott több mint harminc év alatt. A szellem és a jellem tartása azonban egyértelmű maradt és töretlen. Vekerdinek egyetlen szavát se kell megbánnia. Itt van például egy mondata 1962-ből (!): "A Cuvier, Darwin, Mendel, Morgan munkája körül felburjánzott hatalmas irodalmat annyira nem történészszempontok vezetnek, hogy egy ilyen, elsősorban ezek iránt érdeklődő közleményben bizvást eltekinthetünk tőle." A boldogan tapasztalatlan ifjabbaknak mondom, hogy az örökléstan a politikai szemináriumok tárgya volt, a velük kapcsolatos állásfoglalás üldözés és üldöztetés oka lehetett. Mendel és Morgan neve szitokszóvá lett. Liszenko, a nagytekintélyű áltudós még hatalma csúcsán. Vekerci nem vitázik erről; éppen csak tisztán tartja az íróasztalát.

Huszonöt éve is lehet már annak, hogy személyesen megismerkedhettem vele a Természet Világa szerkesztőségében. Egy hosszabb beszélgetés végeztével, már az utcán, miután óvatosan körülnéztem, fojtott hangon, kissé félve megkérdeztem tőle: — Mondd, te marxista vagy? — Persze — válaszolta —, de mit kezdjek vele ebben a neosztálinizmusban?

Amiből könnyen meglátható, hogy személyében szélkakassal van dolgunk. Olyan, mint Karinthy kaméleonja:

"Zöld alapon kék voltam kéken sárga sárgán fekete fehér a feketén
Nem úgy mint a nagyszerű próféták s váteszek kik haragos-dacosan
Nyáron meleget prédikálnak és télen hideget fittyet hányva veszélynek."

Alkatilag képtelen arra, hogy bármilyen hatalom elvárásainak megfeleljen.

Egyéb elvárásoknak annál inkább megfelel. Hatalmas műveltsége és szerteágazó tevékenysége okán (kellő rosszakarat fennforgása esetén) valaki Hallgató Sanyi nevét emlegethetné Németh László Égető Eszterének Csomorkányából. A nagy műveltségű értelmiségit, akit hajlamai és provinciális körülményei egyaránt meggátolnak abban, hogy képességeit és tudását okosan tagolja, és így oldja meg az őt váró szerepet. A választ Vekerci egyik történeti tanulmányában találjuk: "...a feladat fel nem ismerése vagy elodázása ... ez az igazi provincializmus!" Nem nagyon ismerünk embert, aki a feladatát jobban ismerné, sürgősebben teljesítené, mint Vekerci László.

Az egyetlen, amit ez a mindenre nyitott szellem biztosan elutasít, az a homály a gondolkodásban. Ebben hagyományörző, maradi, ha úgy tetszik. A Felvilágosodás fia ő, aki modernséget, posztmodernséget és még mi minden egyebet csak a tiszta ráció felől hajlandó akár csak szemügyre is venni. Itt nem ismer toleranciát. "Ellenkultúra és science fiction egyaránt az emberi lélek mélyrétegeiben ősidőktől fogva lapuló értelemellenségre apellálnak, s ahol az értelem elbóbiskol, ott — már Goya nyomatékkal figyelmeztetett rá — előlopakodnak a kísértetek."

Vekerci tehát valóban szűk szaktudós. Az idő múlásával egyre fényesebbé váló józan ész szaktudója ő. Odüsszeuszi ember, aki "sok nép városait s esze járását kitanulta", és most kalandról kalandra, napsütötte szigeteken megpihelve, váratlan viharokkal birkózva, hatalmas

kanyarokat írva hajózik a racionális gondolkodás Földközi-tengerén.

Jó szelet, Laci, várjuk újabb ajándékaidat az útról!

jegyzet

2003. november 11-én tanácskozást tartott Kecskeméten a Németh László Társaság, a Tiszatáj és a Forrás szerkesztősége Mai magyarok mai magyarokról címmel. A tanácskozás előadásai közül Gyáni Gáborét és Monostori Imréét a Tiszatáj, Schiller Róbertét és Olasz Sándorét a Forrás közli.

APPENDIX

A Tudományos Újságírók Klubja tagjainak elsőprő többségű szavazatával 2003-ban Az év ismeretterjesztő tudósa díjat Vekerdi László kapta.

*

Egy szabad ember.

Írások Vekerdi Lászlóról

Tiszatáj Könyvek, 2004. 228 oldal, kötött, 2550 Ft

Kötetünk a nyolcvan éve, 1924. július 21-én született Vekerdi Lászlót köszönti, a róla szóló írások válogatott gyűjteményét adja közre. Vekerdi László 1951-ben végzett a debreceni orvosegyetemen, 1955-ben belgyógyász szakorvosi képesítést szerzett. Debrecenben és Budapesten kutatóintézetben dolgozott, majd az MTA Könyvtárában. Sokoldalúságát (és nem mindentudását!) jelzi, hogy munkái (nem a teljesség igényével) a következő tudományterületekhez köthetők: orvostörténet, tudománytörténet, matematikatörténet, fizika (és története), irodalomtörténet, természettudomány, biológia, általános nyelvészet, történettudomány, művelődéstörténet, informatika, fotótörténet, genetika, lexikonok története, mechanika, kémia, könyvkiadás, néprajz, régészet, helytörténet, földrajz, ökológia, szobrászat, könyvtártörténet, olvasástörténet, statisztika, filozófia. · Vekerdi László díjai: Szabó Ervin-emlékérem (1987), József Attila-díj, Szent-Györgyi Albert-díj (1992), Soros-életműdíj

(1993), Tiszatáj-díj (1993), Év Könyve (1998), Soros alapítvány alkotói díja (1999), Széchenyi-díj (2001), Év Tudósa (2003).

http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/schiller_vekerdi.html

Vekerdí László: ÍGY ÉL GALLILEI

<http://mek.oszk.hu/05000/05031/>